XATIRCHI TUMANIDA SUG‘ORILADIGAN YERLAR UNUMDORLIGINING TABIIY-GEOGRAFIK OMILLAR TA’SIRIDA DAVRIY O‘ZGARISHI VA DINAMIK RIVOJLANISHI

Axmedova Yulduz Qosimovna
Navoiy davlat universiteti
“Geografiya” kafedrasi dotsenti
E-mail: yulduzaxmedova796@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.24348191

Annotatsiya. Mazkur maqolada Navoiy viloyati Xatirchi tumanida sug‘oriladigan yerlar unumdorligining shakllanishi, o‘zgarishi va rivojlanishiga ta’sir etuvchi tabiiy-geografik omillar tahlil qilinadi. Jumladan, hududning iqlimiy sharoiti, relyefi, tuproq qoplami, suv resurslari va gidrogeologik xususiyatlarining yer unumdorligiga ta’siri yoritilgan.
Kalit so‘zlar: Xatirchi tumani, sug‘oriladigan yerlar, tuproq unumdorligi, tabiiy-geografik omillar, iqlim, relyef, sug‘orish, melioratsiya, tuproq degradatsiyasi, GIS texnologiyalari, yer resurslari.

Аннотация. В данной статье анализируются природно-географические факторы, влияющие на формирование, изменение и развитие плодородия орошаемых земель в Хатирчинском районе Навоийской области. В частности, освещается влияние климатических условий, рельефа, почвенного покрова, водных ресурсов и гидрогеологических особенностей региона на плодородие земель.
Ключевые слова: Хатирчинский район, орошаемые земли, плодородие почв, природно-географические факторы, климат, рельеф, орошение, мелиорация земель, деградация почв, ГИС-технологии, земельные ресурсы.

Abstract. This article analyzes the natural-geographical factors that influence the formation, alteration, and development of soil fertility in the irrigated lands of the Khatirchi district, Navoi region. Specifically, it examines the impact of the area’s climatic conditions, relief, soil cover, water resources, and hydrogeological characteristics on land fertility.
Keywords: Khatirchi district, irrigated lands, soil fertility, natural-geographical factors, climate, relief, irrigation, land reclamation, soil degradation, GIS technologies, land resources.

Kirish. Bugungi kunda qishloq xo‘jaligida foydalanilayotgan yer resurslarining unumdorligini saqlash va oshirish muhim ekologik, iqtisodiy hamda geografik muammolardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, sug‘oriladigan dehqonchilik rivojlangan hududlarda tuproq unumdorligining tabiiy va antropogen omillar ta’sirida o‘zgarishini o‘rganish katta ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston sharoitida sug‘oriladigan yerlar qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirishning asosiy manbalaridan biri bo‘lib, ulardan samarali foydalanish suv resurslari, iqlim sharoiti, tuproq xususiyatlari va meliorativ holat bilan bevosita bog‘liq. Sug‘orish jarayonlarining noto‘g‘ri tashkil etilishi, yerosti suvlari sathining ko‘tarilishi, tuproq

sho‘rlanishi va gumus miqdorining kamayishi yerlarning tabiiy unumdorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Navoiy viloyatining Xatirchi tumani tabiiy-geografik sharoiti, tuproq qoplami va qishloq xo‘jaligiga ixtisoslashuvi jihatidan sug‘oriladigan yerlar unumdorligini geografik jihatdan o‘rganish uchun muhim hududlardan biridir. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi Xatirchi tumanida sug‘oriladigan yerlar unumdorligiga ta’sir etuvchi tabiiy-geografik omillarni aniqlash, ularning davriy o‘zgarish xususiyatlarini baholash hamda yer unumdorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Xatirchi tumani Navoiy viloyatining sharqiy qismida joylashgan bo‘lib, hududning tabiiy-geografik xususiyatlari Zarafshon daryosi havzasi va unga tutash hududlarning tabiiy sharoitlari bilan chambarchas bog‘liq. Tumanning relyef tuzilishida tekisliklar, daryo vodiylari, allyuvial yotqiziqlar va adiroldi hududlari muhim o‘rin tutadi. Relyefning bunday xilma-xilligi tuproq hosil bo‘lish jarayonlari, suvning yer yuzasida taqsimlanishi, sug‘orish imkoniyatlari va tuproq unumdorligining hududiy farqlanishiga ta’sir ko‘rsatadi.

Hududning iqlimi kontinental xususiyatga ega. Yoz oylarining issiq va quruq kelishi, atmosfera yog‘inlarining mavsumiy taqsimlanishi hamda bug‘lanish jarayonining jadalligi sug‘oriladigan yerlarning suv bilan ta’minlanishiga yuqori talab qo‘yadi. Bunday sharoitda sug‘orish me’yorlariga rioya qilish va tuproq namligini maqbul darajada saqlash muhim hisoblanadi. Xatirchi tumanining sug‘oriladigan yerlarida tuproq unumdorligi, avvalo, tuproqning mexanik tarkibi, gumus miqdori, oziqa elementlari bilan ta’minlanganligi, suv-fizik xususiyatlari va meliorativ holatiga bog‘liq. Shu sababli hududning tabiiy-geografik xususiyatlarini kompleks o‘rganish sug‘oriladigan yerlar unumdorligini baholashning asosiy shartlaridan biridir. Sug‘oriladigan yerlar unumdorligiga ta’sir etuvchi tabiiy-geografik omillar Xatirchi tumanida sug‘oriladigan yerlar unumdorligining shakllanishi va o‘zgarishida bir nechta o‘zaro bog‘liq tabiiy-geografik omillar muhim ahamiyatga ega.

Harorat, yog‘in miqdori, havo namligi va bug‘lanish tuproqning suv hamda issiqlik rejimini belgilaydi. Yozgi yuqori harorat va bug‘lanishning kuchayishi sug‘oriladigan maydonlarda tuproq namligining kamayishiga olib kelishi mumkin. Natijada o‘simliklarning suvga bo‘lgan talabi ortadi. Iqlimiy sharoitning yillar davomida o‘zgarishi sug‘orish suviga bo‘lgan ehtiyoj, ekinlarning vegetatsiya davri va tuproqdagi biologik jarayonlarga ta’sir ko‘rsatadi.

Tuproq unumdorligining asosiy ko‘rsatkichlaridan biri gumus miqdoridir. Gumus tuproqning strukturaviy holati, suvni ushlab turish qobiliyati va oziqa moddalar bilan ta’minlanishida muhim rol o‘ynaydi. Sug‘oriladigan yerlarda organik moddalarning kamayishi, tuproq zichlashuvi, sho‘rlanish va oziqa elementlari muvozanatining buzilishi unumdorlikning pasayishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu bois tuproq tarkibidagi gumus, azot, fosfor va kaliy miqdorini muntazam tahlil qilish zarur. Xatirchi tumanida sug‘oriladigan yerlarning unumdorligi suv resurslaridan foydalanish va yerosti suvlarining holati bilan bevosita bog‘liq. Sug‘orish suvining miqdori va sifati, sug‘orish tarmoqlarining texnik holati hamda kollektor-drenaj tizimlarining samaradorligi tuproqning meliorativ holatini belgilaydi.

Yer osti suvlari sathining ko‘tarilishi va minerallashuv darajasining yuqoriligi ayrim maydonlarda ikkilamchi sho‘rlanish xavfini kuchaytirishi mumkin. Buning oldini olish uchun gidrogeologik kuzatuvlarni muntazam olib borish lozim. Sug‘oriladigan yerlar unumdorligining davriy o‘zgarishi va dinamik rivojlanishi

Sug‘oriladigan yerlar unumdorligi doimiy va o‘zgarmas ko‘rsatkich emas. U tabiiy sharoit, qishloq xo‘jaligi faoliyati, sug‘orish texnologiyalari va meliorativ tadbirlar ta’sirida vaqt davomida o‘zgarib boradi.

Xatirchi tumani sug‘oriladigan yerlarining davriy o‘zgarishini uchta asosiy bosqichda o‘rganish maqsadga muvofiq:

Birinchi bosqich — dastlabki holatni baholash. Bunda sug‘oriladigan yerlarning tuproq tarkibi, gumus miqdori, bonitet ballari, sho‘rlanish darajasi va meliorativ holati aniqlanadi.

Ikkinchi bosqich — oraliq davrdagi o‘zgarishlarni tahlil qilish. Bu bosqichda sug‘orish tizimlarining rivojlanishi, yer resurslaridan foydalanish xususiyatlari, iqlimiy o‘zgarishlar va tuproq unumdorligi ko‘rsatkichlarining o‘zaro bog‘liqligi o‘rganiladi.

Uchinchi bosqich — zamonaviy holat va istiqboldagi rivojlanish tendensiyalarini baholash. Bunda mavjud ma’lumotlar asosida tuproq unumdorligining o‘zgarish yo‘nalishlari aniqlanadi hamda kelajakdagi ehtimoliy holat prognoz qilinadi.

Xatirchi tumanida sug‘oriladigan yerlar unumdorligining shakllanishi va davriy o‘zgarishi murakkab tabiiy-geografik jarayon bo‘lib, u iqlim, relyef, tuproq qoplami, suv resurslari va gidrogeologik sharoitlar bilan chambarchas bog‘liq. Xatirchi tumanida sug‘oriladigan yerlar unumdorligining ko‘p yillik dinamikasini o‘rganish uchun GIS texnologiyalari, masofadan zondlash ma’lumotlari, tuproq tahlillari va statistik ko‘rsatkichlardan birgalikda foydalanish maqsadga muvofiq. Bu usullar asosida hududiy farqlarni aniqlash, unumdorligi pasayish xavfi mavjud maydonlarni belgilash va istiqboldagi o‘zgarishlarni prognozlash mumkin. Umuman olganda, Xatirchi tumanida sug‘oriladigan yerlarning tabiiy-geografik salohiyatidan oqilona foydalanish, tuproq unumdorligini saqlash va oshirishga qaratilgan kompleks ilmiy-amaliy tadbirlarni amalga oshirish hudud qishloq xo‘jaligining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. 0‘zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. -T.: 0‘zbekiston, 2014.
2. 0‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 0‘zbekiston Respublikasini rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risidagi farmoni. -T., 2017, 7-fevral.
3. 0‘zbekiston Respublikasi “Yer kodeksi” to‘g‘risidagi qonun.-T., 1998.
4. 0‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga murojaatnomasi // Xalq so‘zi, 2017 yil, 23-dekabr.
5. 0‘zbekiston Respublikasi “Davlat yer kadastri” to‘g‘risidagi qonun. -T., 1998.
6. 0‘zbekiston Respublikasi tuproq qoplamlari atlasi. -T.:’’Yergeodezkadastr” davlat qo'mitasi, 2010.
7. Abirqulov Q.N., Xodjimatov A.N., Rajabov N.R. Atrof muhitni muhofaza qilish (0‘quv qo‘llanma). -T.: Adabiyot jamg‘armasi, 2004.
8. Alimqulov N.R. Jizzax viloyatining landshaft-ekologik sharoitini baholash. Geografiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi avtoreferati. -T.: TDPU, 2008.